

УДК 94:[061.1:364.4-053.2](477).1924/1936

Л.В. Олянич

ЗДІЙСНЕННЯ ТОВАРИСТВОМ „ДРУЗІ ДІТЕЙ” ОПЕРАТИВНО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

Стаття вивчає проблему дитячої безпритульності, оперативно-профілактичні заходи товариства „Друзі дітей”, спрямовані на подолання дитячої безпритульності. Форми оперативно-профілактичної роботи товариства вирізнялися рівнем ефективності, але загалом вони стримували розвиток безпритульності дітей, унеможливаючи її поширення.

Ключові слова: дитяча безпритульність, оперативно-профілактичні заходи, реабілітація, бездоглядність, профілактична робота.

Статья изучает проблему детской беспризорности, оперативные профилактические мероприятия общества «Друзья детей», направленные на преодоление детской беспризорности. Формы оперативно-профилактической работы общества отличались уровнем эффективности, но в целом они сдерживали развитие беспризорности детей, делая невозможным ее распространение.

Ключевые слова: детская беспризорность, оперативные профилактические мероприятия, реабилитация, безнадзорность, профилактическая работа.

Article examines the problem of child homelessness, preventive operations of society «Friends of Children», aimed at overcoming the homeless children. An operational and preventive work of society differed level of efficiency, but in general they hold back the development of street children, which prevent its spread.

Key words: street children, preventive operations, rehabilitation, child neglect, prevention work.

Державні органи влади очолили боротьбу з безпритульністю дітей, яка набула на початку 20-х рр. виразних ознак загрозливої соціальної аномалії, але виявилися неспроможними самостійно її подолати, відтак звернулися до громадськості.

Метою дослідження є вивчення методів та оперативно-профілактичних заходів товариства „Друзі дітей” спрямованих на подолання такої соціальної аномалії як дитяча безпритульність.

Дитячу безпритульність вважали небезпечним соціальним явищем, яке загрожувало суспільній стабільності та політичному іміджу радянської системи влади, відтак Наркомос, НКВС, ЦКДД та громадські організації займалися боротьбою з так званою «вуличною безпритульністю». Оперативною формою їх роботи стало «підбирання» безпритульних дітей з вулиці.

Перша половина 20-х рр. виявилася «благодатною» для зростання безпритульності та бездоглядності дітей, тому що суспільство від-

чуло на собі руйнівні наслідки голоду 1921–1922 рр., не кажучи про тривалу і виснажливу громадянську війну. Маловтішним з економічної точки зору виявився і 1924 р., позаяк сільське господарство зазнало чергової посухи та зменшення збору зернових, скорочення матеріальних статків селянських родин, що спонукали сільських підлітків шукати порятунку в містах. Голод і злиденність штовхали їх на скоєння різних форм правопорушень, а в містах «дитяче хуліганство» стало тоді явищем масовим і звичним. Групи безпритульних по 10–15 осіб здійснювали напади на торгові заклади, викрадали продукти, грабували, тому їх намагалися ізолювати шляхом «виловлення вожаків», яких відправляли до реформаторіуму – установи закритого типу з позбавленням волі та формами примусової праці [9; 7, с. 11–12.]. Обстеження безпритульних дітей соціально-медичними установами виявило у 1925 р. масове явище – «дитячий наркотизм» та захоплення «какоїнізмом» [11, с. 23]. Їх утримували в трудових колоніях для дітей-наркоманів, поперед-

ньо пролікувавши протягом декількох місяців в спеціальних клініках.

Для вилучення дітей з вулиці влаштовували «облаву», виявляли місця постійного і великого скупчення безпритульних дітей. Виявлених та затриманих відправляли спочатку до «нічліжки», а тоді до реформаторіуму, колонії тощо. На початку лютого 1927 р. на вулицях Харкова було підбрано 1544 дітей, а в установах соціального виховання перебувало 1600, передано на патрунування кустарям та селянам 485, повернено на батьківщину 1200, влаштовано до ясель 32000, оздоровлено 8000 дітей [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 207]. Вилучення з вулиці безпритульних дітей, як свідчать документи та матеріали [13, с. 47–48; 2, с. 31.], тривало протягом 20-х рр. та особливо на початку 30-х рр. За жовтень–листопад 1929 р., підкреслювалося в публікації журналу «Друг дітей», на вулицях Харкова було підбрано 608, у 1930 р. – 247, у 1931 р. – 120 дітей, а загалом у 1931 р. виявили 1045 безпритульних [14, с. 21.], тобто вона набувала ознак масового явища.

Вилучення безпритульних дітей з вулиці належали до радикальних форм боротьби, зумовлених соціальною ситуацією, але для подолання безпритульності необхідно було здійснити низку практичних заходів, тобто влаштувати десятки тисяч підлітків в різні установи. У 1927 р., відповідаючи на анкету журналу «Друг дітей», голова ДПУ УСРР В.А. Балицький запропонував конкретні організаційні напрямки та форми ліквідації дитячої безпритульності: створення шкіл при будинках закритого типу; заснування трудових сільськогосподарських колоній за участі держави та громадських організацій; розшук батьків та повернення дітей; встановлення профспілками та громадськими організаціями шефства над безпритульними шляхом відкриття дитячих майданчиків; активізація роботи ДСІ; бронювання робочих місць на підприємствах для направлення вихованців дитустанов; відкриття державних майстерень та влаштування при них будинків притулку («нічліжок»); використання праці безпритульних на громадських роботах (в комунальному господарстві, на благоустрої міст, садів); застосування їх праці на державних цукроварнях; в кустарних артілях [1, с. 13]. Він визнав малоефективною практику патрунування дітей в сільськогосподарських комунах, яке викликало негативне ставлення селян. Значно конструктивнішою, на його переконання, виявилось розміщення безпритульних дітей в майстернях РСЧА, музичних командах. Для безпритульних, які вчинили правопорушення, він пропонував створення мережі установ закритого типу – колонії, реформаторіумів. Досвід

попередніх років стосовно патрунування безпритульних в сільськогосподарських колективах свідчив про певний пасивний спротив сільського населення, але їх відправляли до комун. У 1925/26 р. на роботу було влаштовано 4,5 тис. безпритульних, з них на селі 900, на виробництві 1500, в установах профосвіти 1100, а 100 передано до кустарів в містах [6, с. 31]. До музичних команд військових частин у 1926/27 р. було влаштовано 400 безпритульних дітей з тисячі працевлаштованих [6, с. 31].

13 липня 1927 р. товариство «Друзі дітей» отримало від ВУЦВКу радгосп «Червоні зорі» з активом 1673 крб. та пасивом 12,5 тис. крб., відтак мало сплатити борг 10 тис. крб. [18, – Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 139. Арк. 10]. Радгосп мав стати експериментальною базою товариства, на основі якого було засновано молочну крамницю «Червоні зорі» та передбачалося розширення діяльності. Борг радгоспу досяг 15 тис. крб., тому 17 січня 1928 р. Мала президія ВУЦВКу постановила передати радгосп в користування дитячої трудової комуни ім. Ф. Дзержинського «...в ознаменування десятирічного існування ЧК-ДПУ» [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 139. Арк. 47]. До секретаря ВУЦВКу А.І. Буценко особисто звертався В.А. Балицький, котрий очолював Всеукраїнську комісію з увічнення пам'яті Ф.Е. Дзержинського.

Товариство, вишукуючи кошти, зосереджувалося на власних можливостях, але їх постійно обмежували. Союзний уряд заборонив діяльність гральних підприємств, відтак осередки товариства «Друзі дітей» втратили джерело надходження фінансів. «В зв'язку з постановою Раднаркому СРСР про закриття гральних підприємств та закладів, – підкреслювалося в листі секретаріату ВУЦВКу від 18 липня 1928 р., – що прибутки від них йшли на боротьбу з дитячою безпритульністю, низка установ, що піклується добробутом дитинства, залишається в скрутному матеріальному становищі й повинна вишукувати інших джерел одержання коштів» [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 113. – Арк. 108]. Доводилося організувати та проводити різні заходи для збору коштів. Зокрема, 15 листопада 1928 р. секретаріат ВУЦВКу слухав питання про розподіл коштів між ЦКДД та «Друзі дітей» від проведення місячника допомоги безпритульним дітям, ухваливши рішення про те, щоб районні правління залишили усю «виручку», а окружні правління одержали від 50–60% суми для «профілактики безпритульності» [18, Ф. 283. – Оп. 1 – Спр. 569. – Арк. 53].

Профілактична робота осередків товариства, залежала від їхньої матеріально бази, яка була дещо кращою в промислових центрах. Наприк-

лад, Харківське міське товариство витратило у 1926/27 р. 54 тис., а за 1927/28 р. 86 тис. крб. на допомогу дітям, крім того 47 тис. для сільських «соціально занедбаних» дітей [10, с. 10]. Основним завданням товариства була «...профілактична робота серед всього дитинства», тому за його кошти було організовано 2 дитбудинки, 3 районних міських дитмайданчиків, 19 майданчиків за підтримки осередків, 7 ясел, а загалом вдалося надати допомогу 2,5 тис. дітей [10, с. 10–11.]. Харківська організація товариства «Друзі дітей» мала 2 майстерні, де працювали понад 100 дітей, а окрправління асигнувало 27 тис. крб. для дітей південних районів України, які потерпали від неврожаю.

Обмежені фінансові можливості не дозволяли товариству здійснити належним чином його статутні завдання та функції, особливо в галузі профілактики дитячої безпритульності. У 1929 р. товариство «Друзі дітей», судячи з його кошторису, мало на рахунку 766,5 тис. крб., з яких 239,5 тис. становили внески, 31,4 тис. пожертви організацій, 235,3 тис. крб. доходи від власних підприємств, 26,3 тис. надходження від концертів, 9 тис. від реалізації лотереї, 21,9 тис. від проведення громадських кампаній, решта – дотації від державних установ [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 16]. Їх основна частина витрачалася для шефської роботи (153,2 тис.), для заснування майстерень, дитсадків, їдалень (126,4 тис.), для патронування дітей (107,2 тис.), для профілактичних заходів (117 тис. крб.) [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 16]. Товариство організувало 78 навчально-виробничих майстерень, з них 48 кравецьких, 14 залізобних, 6 кондитерських, охопивши ними 2089 учнів [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 369. – Арк. 17]. Зазначу, що в РСФРР діяло тоді близько 150 майстерень, але половину працюючих становили дорослі [8, с. 9]. У 1929 р. товариство «Друзі дітей» заснувало 255 дитмайданчиків (16612 дітей), втративши 233 тис. крб., 26 дитсадочків на 1180 дітей та 45 ясел на 1452 дітей, асигнувавши для цього 93,2 тис. крб. [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 369. – арк. 18]. Зокрема, Київське товариство «Друзі дітей» витратило у 1927 р. на оздоровлення дітей 7 тис., у 1929 р. – 21,5 тис. крб. з централізованого фонду [3, с. 1]. Власним коштом товариство утримувало у 1928 р. 4 дитсадки та 2 групи, дотувало 10 садків, а у 1929 р. організувало 3 садочки, 2 групи та здійснювало харчову допомогу 8 дитустановам [3, с. 1–2].

Форми оперативної-профілактичної роботи товариства вирізнялися рівнем ефективності, але загалом вони стримували розвиток безпритульності дітей, унеможливаючи її поши-

рення, тобто, опікуючись наданням матеріальної допомоги її різновіковим категоріям в містах і селах. Розмір соціального забезпечення на окремо взяту дитину був мізерним, але громадське об'єднання підтримувало малозабезпечених дітей. Наприклад, починаючи з жовтня 1929 р., коштом Харківського окружного товариства «Друзі дітей» відбувалося забезпечення учнів 75 шкіл міста гарячими сніданками безкоштовно, хоча вартість одного сніданку становила 18 коп., а на місяць 4 крб. 32 коп. [16, с. 12]. «Оздоровча кампанія», термін характерний для того періоду, означав елементарне одноразове харчування дітей, яке, судячи з кошторису, не забезпечувало того рівня калорійності, щоб можна було говорити про справжнє оздоровлення. Так, у 1929 р. «оздоровчою кампанією» лише в містах вдалося охопити близько 82 тис. дітей, що становило 8% до потреб [12, с. 12]. Гарячими сніданками було забезпечено учнів 3600 шкіл України, що становило 66% їх загальної кількості в містах [12, с. 12–13].

Соціалістична реконструкція народного господарства, яка почала запроваджуватися наприкінці 20-х рр., вимагала значної кількості кадрів, тобто кваліфікованої робочої сили, а з другого боку колосальних матеріально-фінансових витрат на їх підготовку. У 1929 р. дітей віком від 8 до 16 років було: на селі – 5,1 млн., а в містах 940 тис. осіб [12, с. 12]. Вони підлягали відповідному медико-санітарному догляду, щоб «...підготувати з наших дітей міцні кадри майбутньої робочої сили» [12, с. 12–13]. У березні 1931 р. товариство «Друзі дітей» мало 183 майстерні, тобто більше, ніж в РСФРР, та 6235 учнів, які навчалися ремеслу [18, Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 890. – Арк. 21]. Голова ВУЦВКу Г.І. Петровський, звертаючись до «...членської маси товариства «Друзі дітей» на початку 1932 р., назвав суму витрачену на «оздоровлення дітей» – понад 1 млн. крб. [4, с.1].

З інших джерел, опублікованих на сторінках журналу «Друг дітей», у 1930 р. було охоплено «дитячою оздоровчою кампанією» 300 тис., у 1931 р. – 886 тис., у 1932 р. заплановано охопити 1,1 млн. дітей шкільного віку [15, с. 5], тобто лише п'яту частину від їх загальної кількості в УСРР. Товариство «Друзі дітей» використовувало переважно власні кошти, тому що держава не перераховувала громадському об'єднанню грошей, а ліквідація у березні 1932 р. ЦКДД фактично позбавила його будь-якої фінансової підтримки. Доходи від діяльності промислових дрібних підприємств товариства «Друзі дітей» становили весною 1932 р. понад 22 млн. крб., від майстерень по ремонту взуття – 930 тис. крб., від пошиття одягу понад 5 млн. крб. [18, Ф.

264. – Оп. 1. – Спр. 473. – Арк. 19]. Підсобні підприємства та заклади товариства «Друзі дітей» діяли на засадах госпрозрахунку, але їх діяльність, починаючи з кінця 20-х рр., вважалася комерційною діяльністю. Її згортання означало обмеження фінансових можливостей громадського об'єднання. «Постанови про відмовлення товариства «Друзі дітей» від фінансової бази на засадах комерційної діяльності, – звертався 15 травня 1932 р. до центрального правління товариства керівник заводського осередку з м. Маріуполя Кухарев, – дуже хворобливо відбилося на роботі товариства ДД при металургійному заводі ім. Ілліча» на Маріупольщині, оскільки воно не було підготовлено до виробничої діяльності. Це примусило товариство ДД на заводах «Ілліча», значно зменшити питому вагу своєї участі у фінансуванні оздоровчих дитячих закладів та припинити видачу грошей на гарячі сніданки по школах за відсутністю коштів, бо членські внески з фізичних членів не значні, а від юридичного членства господарники ухиляються» [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 473. – Арк. 110]. Від товариства вимагали участі в різних кампаніях фінансової підтримки різних державних заходів. Так, у 1932 р. воно перерахувало 331 тис. крб. так званої позички на розвиток індустріалізації [5, с. 4]. Протягом літа 1932 р. на матеріальне забезпечення осередки товариства витратили 3,1 млн. крб., що дозволило охопити понад 72 тис. дітей [5, с. 5]. Зокрема, обласні комітети Вінниччини витратили 160 тис., Харківщини – 383 тис., Одещини – 128 тис., Київщини – 213 тис. крб. [18, Ф. 264. – Оп. 1. – Спр. 544. – Арк. 7–20], але в умовах жакливого голоду цього виявилось недостатньо, враховуючи масову дитячу безпритульність. Осередки товариства організували тоді 195 дитсадків, 512 дитмайданчиків, які займалися виключно харчуванням дітей, 399 ясел [5, с. 4]. Основна увага зосереджувалася на організації дитячих закладів ясельного типу, щоб подолати наслідки вуличної безпритульності маловікових груп дітей, яких масово залишали в містах батьки. В Уманському районі було відкрито ясла у 48 колгоспах на 1920 дітей, а загалом по району 51 з охопленням 2040 дітей [17, с. 20–21]. Їх заснуванням займалися районні правління товариства «Друзі дітей».

Діяльність громадської організації у 1932–1933 рр., судячи з форм оперативно-профілактичної роботи, була значно конструктивнішою і активнішою порівняно з другою половиною 20-х рр., але вона не могла протистояти зростаючим обсягам масової дитячої безпритульності. Ліквідацією соціальних на-

слідків голоду, тобто безпритульністю дітей у 1934–1935 рр. займалися надзвичайні органи, наділені оперативними функціями та повноваженнями, а осередки товариства виконували лише технічну роботу. **Перспективами подальших досліджень** є дослідження та вивчення діяльності реабілітаційних установ для безпритульних дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкета «Друга Детей» // Друг детей. – 1927. – № 3.
2. Безпритульних підбираємо // Друг дітей. – 1927. – № 1.
3. Брауде Т. Робота Київського товариства «Друзі дітей» за 5 років // Друг дітей. – 1929. – № 24.
4. До всіх міськомітетів, райправлінь та обласної ради АМСРР і всієї членської маси товариства «ДД» // Друг дітей. – 1932. – № 1.
5. До III-го з'їзду товариства «Друзі дітей» // Друг дітей. – 1933. – № 2.
6. Дюшен В. СПОН – Соціально-правова охорона неповнолітніх на 10-й Жовтень // Радянська освіта. – 1927. – № 11.
7. Дюшен В. Хуліганство безприторних // Друг детей. – 1926. – № 4–5.
8. Задачи общества «Друзья детей» в реконструктивный период. По материалам I-го Всероссийского съезда ОДД 21–25 мая 1931 г. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1931. – 78 с.
9. Коллективы безприторных и их вожаки. – Х.: Труд, 1926. – 126 с.
10. Мовшович І. ДД та його робота (до 2-го округового з'їзду) // Друг дітей. – 1928. – № 10.
11. Наумова Ю. Год работы с детьми-наркоманами // Друг детей. – 1926. – № 6–7.
12. Осередки ДД й оздоровлення дитинства // Друг дітей. – 1930. – № 20.
13. Работа Харьковской Комиссии Помдет // Друг детей. – 1926. – № 2.
14. Р. Дещо про наслідки боротьби з дитячою безпритульністю і правопорушенням в Харкові // Друг детей. – 1932. – № 9.
15. Федотова О. Дитяча оздоровча кампанія 1932 р. // Друг дітей. – 1932. – № 7–8.
16. Що нам пишуть // Друг дітей. – 1930. – № 22.
17. Ясельна оздоровна кампанія // Друг дітей. – 1932. – № 17.
18. ЦДАВО України.